

PALAMENDE NA VUANGAMERI

Xikambelo xa ntiyiso xa xidemokirasi i ndlela leyi Palamende yi endlaka ku mfumo wu va ni vutihlamuleri eka vanhu. Leswi swi endlwa hi ku endla vuangameri bya nkarhi na nkarhi (vulanguteri) bya migingiriko ya mfumo.

Palamende na Tikomiti ta yona ti na matimba yo vitana munhu un'wana ni un'wana kumbe nhlango ku nyika vumbhoni kumbe ku humesa tidokhumente, na ku rhipota eka vona.

MATIMBA YA VUMBIWA

- Vumbiwa ri vula leswaku Palamende yi na matimba yo endla vuangameri eka swiyenge hinkwaswo swa mfumo, ku katsa ni le ka tilevhele ta mfumo wa swifundzhankulu na wa miganga.

XANA VUANGAMERI I YINI?

- Vuangameri i ntirho lowu nyikiwaka hi Vumbiwa eka Palamende ku langutela na ku angamela migingiriko ya mfumo.
- Loko ku endlwa vuangameri, Palamende yi kongomisa eka tindhawa leti landzelaka:
 - ku tirhisiwa ka milawu
 - ku tirhisiwa ka mimpimanyeto
 - ku landzeleriwa ka milawu ya Palamende na Vumbiwa
 - mafambiselo lama tisaka ku antswa ya tindzawulo ta mfumo.

HIKOKWALAHO KA YINI NTIRHO WA VUANGAMERI WA PALAMENDE WU RI WA NKOKA?

- Hi ku angamela migingiriko ya mfumo, Palamende ya swi kota ku tiyisisa leswaku mphakelo wa vukorhokeri wu va kona leswaku vaakitiko hinkwavo va ta hanya vutomi byo antswa bya kahle.

PALAMENDE YI ENDLA VUANGAMERI HIKOKWALAHO KA LESWI LANDZELAKA

- ku kumisisa no sivela matirhiselo yo hamboloka
- ku sivela matikhomelo yo biha na yo kala ya nga fambisani ni vumbiwa eka tlhelo ra mfumo
- ku sirhelela timfanelo na ntshunxeko wa vaakitiko
- ku endla ku mfumo wu va na vutihlamuleri eka ndlela leyi mali ya vahakeli va swibalo yi tirhisiwaka hi yona
- ku endla ku matirhelo ya mfumo ma va erivaleni swinene ni ku tlakusa ntshembo wa vaakitiko eka mfumo.

NTIRHO WA VUANGAMERI WA TINDLU TIMBIRHI TA PALAMENDE

- Palamende yi na tindlu timbirhi, ku nga :
 - **Huvo ya Rixaka** (NA), na
 - **Huvo ya Rixaka ya Swifundzhankulu** (NCOP).
- Yin'wana na yin'wana yi ni ntirho wa vuangameri lowu yi faneleke ku wu endla.

Palamende Na Vuangameri

- Vumbiwa ri vulal eswaku **Huvo ya Rixaka** yi hlwuleriwe ku yimela vanhu na ku tiyisisa ku mfumo wu fambisiwa hi vanhu hi ku landzelela Vumbiwa. Ri endla leswi hi ku:
 - tiyisisa leswaku swiyenge hinkwaswo swa mfumo wa rixaka swi na vutihlamuleri eka byona, na vona ku ku na vuangameri eka matimba ya matirhelo ya mfumo wa le xikarhi, ni ku tirhisiwa ka milawu.
- **Huvo ya Rixaka ya Swifundzhankulu** yi yimela swifundzhankulu ku endlela leswaku ku navela ka swifundzhankulu ku tekeriwa enhlokweni eka xiyenge xa mfumo wa rixaka.
 - Ntirho wa NCOP i ku endla vuangameri ehenhla ka timhaka leti khumbaka swiyenge swa mfumo wa swifundzhankulu ni wa Miganga.
 - NCOP yi nga lava xirho xa Khabinete, xirho xa mfumo wa rixaka kumbe MEC wa mfumo wa swifundzhankulu ku ngenela nhlengeletano ya Huvo kumbe komiti.

NTIRHO WA TIKOMITI TA PALAMENDE

- Tikomiti ta Palamende ti tumbuluxiwa tanihi switirho swa Tindlu hi ku ya hi Vumbiwa ku fambisa vuangameri no langutela matirhelo ya mfumo.
- Tikomiti leti hi rona longo ra vuangameri na mintirho ya ku endlwa ka milawu ya Palamende.
- Tikomiti ti xopaxopa milawu, angamela migingiriko ya mfumo ni ku tirhisana ni vaakitiko.

- Xin'wana xa swiphemu swa nkoka swinene swa mintirho ya vuangameri i ku tekela enhlokweni tirhipoto ta ku hela ka lembe ta swiyenge swa Mfumo na tirhipoto ta Mukambatinkotankulu.
- Hi ku ya hi xikongomelo xa vuangameri, Komiti yi nga kombela ku hlamuseriwa hi xiyenge xa Mfumo kumbe ku xi endzela ku ya tivonela hi yoxe.

TINDLELA TA VUANGAMERI

a) Tivhoti ta Mpimanyeto

- Holobyenkulu wa swa Timali u tivisa leswi mpimanyeto wu nga yimisa xiswona eka lembe-ximali leri landzelaka, kun'we ni tivhoti ta mpimanyeto ta ndzawulo yin'wana na yin'wana.
- Palamende yi fanele ku pasisa Mpimanyeto.
- Loko ku ta va ku andlariwe tivhoti ta mpimanyeto, Komiti yin'wana na yin'wana yi khoma tinhlangeletano to twa mavonelo ya vaaki ku ya hi Ndzawulo ya mfumo leyi ku endlwaka vuangameri ehenhla ka yona.
- Leswi swi endllela ku vona loko Ndzawulo yi swi kotile ku fikelela makungu ya lembe leri nga hundza, naswona ku tirhisa mali ya vahakeli va xibalo hi ndlela ya kahle.

b) Swivutiso leswi nga ta hlamuriwa hi huvonkulu

- Ku Vutisiwa ka Swivutiso eka mfumo hi yin'wana ya tindlela leti Palamende yi endlaka ku mfumo wu byarha vutihlamuleri.

- Swivutiso swo hlamuriwa hi nomo kumbe hi ku tsala swi nga vutisiwa Presidente, Xandla xa Presidente na Vaholobyenkulu eka timhaka leti wa nga ni vutihlamuleri eka tona.
- Nkarhi wa swivutiso wu nyika nkarhi eka swirho swa Palamende xivandla na nkarhi wo vutisa swirho swa Mfumo hi timhaka ta swa mphakelo wa vukorhokeri hi ku yimela mavandla ya tipolitiki kumbe vavhoti.

c) Switatimende swa Swirho

- Hi ku tirhisa phuroseseyi leyi, Swirho swa Palamende swi nga vulavula eka Yindlu hi mhaka yin'wana na yin'wana.

d) Switiviso swa timoxini

- Hi ku nyika Xitiviso xa Moxini, xirho xa ntlawa wun'wana na wun'wana xi nga tisa timhaka leti ku nga jekajekisaniwaka hi tona ePalamende ku ri ndlela yo hetisisa mintirho ya xona ya vuangameri.

e) Minjhekanjhekisano ya ntshamo wa Yindlu hinkwayo

- Minjhekanjhekisano ya ntshamo wa Yindlu hinkwayo hi yin'wana ya tindlela to tisa vuxokoxoko ya nkoka eka mfumo mayelana ni minongonoko yo karhi ya mfumo kumbe milawu leyi lavekaka ku antswisa ku nyika vukorhokeri.

f) Ntirho wa Xifundzha xa Vakhethi

- Ntirho wa xifundzha xa vakhethi wu nyika Swirho swa Palamende

- xivandla na nkarhi wa kahle wo endla vuangameri hi swoxe.
- Ntirho wa xifundzha xa vakhethi wu endla ndlela yo olova yo tirhisana exikarhi ka Swirho swa Palamende ni vaakitiko.
- Swirho swi ni ntirho wo luma Palamende ndleve eka mhaka yin'wana ni yin'wana leyi kumiweke loko ku endliwa ku nghenelela loko ka vuangameri.

LESWI U NGA TIKATSISAKA XISWONA

a) Ku endla xikombelo

- Ku endla xikombelo eka Komiti ya Palamende i ndlela yin'wana yo endla ku va rito ra wena ri tiwisa ePalamende.
- Hi ku endla xikombelo, u na xivandla na nkarhi wo hlohlotella mavonelo ya swirho swa Komiti leswi vulavulaka hi xiphemu xa nawumbisi wu nga si hundzuka nawu.

b) Phethixini

- Muakitiko un'wana na un'wana u na mfanelo yo tsalela Palamende tanihilaha swi pfumeleriweke hi Vumbiwa.
- Munhu un'wana na un'wana, ntlawa wa vanhu kumbe nhlango wu nga yisa phethixini ePalamende.
- Phethixini i xikombelo xa ximfumo eka vulawuri leswaku ku endliwa xo karhi. Yi nga teka xivumbeko xa xixoxo, xikombelo xo pfuniwa hi tintswalo, kumbe xintshunxo xa xivilelo.

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Produced by the Public Education Office • Parliamentary Communication Services • INSPIRED BY PEOPLE
www.parliament.gov.za • P.O. Box 15, Cape Town, 8000 • Telephone: (021) 403 3341 • Facsimile: (021) 403 3303

PARLIAMENT
OF THE REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

Palamende Na Vuangameri

Palamende Na Vuangameri